

16. STOLETJE – ČAS VZPOSTAVITVE NARODOTVORNE VLOGE JEZIKA

Prehod slovenskega jezika iz kulturnega v knjižni je mogoče utemeljiti neposredno predvsem s pojavom zavestnega jezikovnega funkcionalizma v teološkem in pragmatičnem smislu, posredno pa z zavestjo ontološke vrednosti jezika in iz tega izvirajočega temeljnega, tedaj še implicitnega spoznanja o neupravičenosti vrednostne hierarhizacije jezikov. – Analiza Uvoda v Bohoričevo slovnico izloča tako funkcionalistični kot ontološki vidik razumevanja jezika, Dalmatinov prevod Biblije pa udejanja jezikovno kompetenčnost tedanjega časa na takšni ravni, da lahko govorimo o 16. stoletju kot narodotvornem času slovenstva.

The transition of Slovene from cultural to literary language is possible to justify directly mainly with the rise of deliberate linguistic functionalism in theological and pragmatic sense, and indirectly with the awareness of the ontologic value of language, which fostered the fundamental realization – at that point still implicit – that the hierarchization of languages by their value is not justified. The analysis of the Introduction to Bohorič's grammar separates the functionalistic and ontologic aspects in understanding language. Dalmatin's translation of the Bible realizes language competency of that era to such a degree that sixteenth century can be considered nation-building era for Slovenes.

Ključne besede: jezik, knjižni jezik, kulturni jezik, govorniki jezika, izvornost jezika

Key words: language, literary language, cultural language, speakers of language, origin of language

1 Jezikovni funkcionalizem 16. stoletja, cepljen na ontološko vrednost jezika – jezik kot samo človeku lasten način socializacije, je opravil pri Slovencih bistveno povezovalno vlogo, seveda v danih okoliščinah tedanjega evropskega kulturnega in političnega prostora; kot tak pomeni začetek knjižnega jezika.

1.1 Spoznanje, da od 16. stoletja dalje lahko govorimo o slovenščini tudi kot o knjižnem jeziku je, kot vemo, polemično prisotno v slovenski kulturni in jezikovni zgodovini že dolgo,¹ vendar merila, ki utemeljujejo tako čas knjižnosti slovenščine od Brižinskih spomenikov dalje, kot tista, ki vežejo knjižnost na 16. stoletje, niso dovolj prepričljiva, marsikdaj so tudi nedorečena; premalo upoštevajo novo, bistveno spremenjeno družbeno vlogo jezika 16. stoletja v smislu jezikovnega in s tem vsaj posredno tudi narodnega samozavedanja,² na katerem je gradil protestantizem. Duhovna gibanja Evrope, ki so posegala globoko v vrednostni sistem tedanje družbe, pri nas, kot rečeno,

¹ Kot zagovornike stališča o kontinuiranosti knjižnega jezika od Brižinskih spomenikov dalje velja omeniti npr. I. Grafenauerja (1919: 11), ki gradi na nenaključnosti slovenskih srednjeveških spomenikov, na njihovi knjižnojezikovni tradiciji; B. Pogorelec (npr. 1974) se tej tezi pridružuje z utemeljitvijo v bogati slogovni razčlenjenosti javne govorjene besede, vendar z neupoštevanjem predvsem (narodno)povezovalne vloge knjižnega jezika. – Začetke knjižnega jezika veže na 16. stol. npr. F. Kidrič (1929–1938), izhajajoč, za razliko od Grafenauerja, iz naključnosti srednjeveških spomenikov. Zavest o zunajjezikovni vlogi knjižnega jezika ni bila upoštevana pri nobeni od obeh tez. – O pojmu kulturni jezik v zvezi s slovenščino od Brižinskih spomenikov do 16. stoletja prim. A. Vidovič Muha (npr. 1998a).

² Ostaja odprto vprašanje različnih izhodiščnih opredelitev pojma narod zlasti glede časovnosti in tudi s tem povezane strokovne, zlasti sociološke opredelitve.

zlasti protestantizem, so v smislu humanizma lahko le preko nacionalnih jezikov dosegala svoje (parcialne) cilje.³

1.2 Za vzpostavitev razumevanja družbene vloge knjižnega jezika se je nujno ustaviti v prvi polovici 20. stoletja, ko se je znotraj Praškega lingvističnega krožka (PLK) oblikovala teorija knjižnega jezika. Njeni avtorji, izpostaviti velja zlasti B. Havránka, W. Mathesiusa, M. Weingarta, B. Trnko, posredno tudi J. Mukařovskega, so bili ne po naključju češki člani te eminentne mednarodne predvsem jezikoslovne asociacije. – Namreč družbeno-politične okoliščine, v katerih se je po 1. svetovni vojni kot demokratična država znašla Čehoslovaška, so zahtevale jezik, ki naj bi bil v svoji intelektualizirani knjižni različici kos vlogam moderne evropske države, se pravi znanosti oz. strokovnosti, publicistiki in drugim področjem javnega delovanja. Tovrstna razvita infrastruktura je v svojem nacionalnem jeziku samodejno lahko opravljala tudi povezovalno in s tem reprezentativno vlogo (nacionalne) države z močno jezikovno identifikacijo.⁴

Lahko torej povzamemo: jezikovni funkcionalizem kot ga je opredelil PLK,⁵ je podal realne okvire, v katerih se giblje bistvo knjižnega jezika. Njegov nastanek in razvoj sta osmišljena s spremenjenimi družbenimi, političnimi pa tudi gospodarskimi okoliščinami govorcev.⁶

3 Če v kontekstu naše teme – torej vezanost prvega, v bistvu temeljnega kakovostnega premika slovenščine na 16. stoletje – odmislimo možnost politične ali kakršnekoli ideološke manipulacije, ki se lahko lepijo na knjižni jezik, so bile spremenjene zunanje okoliščine tiste, ki so vplivale na spremenjeno jezikovno vedenje. Pri Slovencih je bila družbenoreformatorska ideja protestantizma, umeščena v razgibano Evropo renesanse in humanizma tista, ki je bila neposredni povod prehoda slovenščine v knjižni jezik. V slovenski literarni zgodovini je bilo že izpostavljeno pomembno dejstvo (Paternu 1986): posledica protestantske doktrine o nujnosti neposredne dostopnosti Biblije vsakomur je bila intelektualizacija živega, govorjenega jezika; tako je bila preprečena

³ O vrednostnem premiku protestantizma v smislu zavezanosti po eni strani humanističnim idealom – po sv. Pavlu »vsak jezik bo častil Boga« – po drugi pa vendarle še vedno skupni ideji, torej ideološkosti, je primerjalno s Prešernovim sistemom vrednot pisal B. Paternu (1986).

⁴ Tu se ne bomo spuščali v razmerje češčina – slovaščina, ki zlasti med obema vojnoma pa tudi pozneje pozna več različnih faz svojega sobivanja (Vidovič Muha 1998).

⁵ Vendar seveda niti približno ne gre za redukcijo jezika samo na funkcijo, kot se je v zgodnjih 60–ih letih prejšnjega stoletja poenostavljeno interpretiral jezik in jezikovnosistemska stilistika PLK – teorija jezikovnih zvrsti, v slovenskem prostoru. Da se je pri nas v tem času izrecno poudarjal jezikovni funkcionalizem, ki je temeljil na analizi gradiva predvsem publicistične in strokovne zvrsti, je mogoče razlagati z dejstvom, da je dotodanje t. i. tradicionalistično jezikoslovje temeljilo na idealizirani podobi jezika, se pravi zlasti na virtualnem svetu umetnostnih besedil (Vidovič Muha 1998a; 2000). – V poenostavljeni obliki izražen jezikovni funkcionalizem je torej mogoče razumeti kot posledico takratne jezikoslovne realnosti. Osveščanje jezikovnega fenomena v ontološkem smislu je tedaj pomenila razprava E. Kocbeka (1963), ki je izhajala v bistvu iz humboldtivistične ideje jezika. Kot ugotavlja Kocbek, je jezik res univerzalističen, vendar pa tudi specifičen, ko gre za narod in iz tega državotvornost naroda.

⁶ Ideja o družbeni reprezentativnosti kot definicijski zunajjezikovni vlogi knjižnega jezika se v doktrinarnem političnem vzdušju resda lahko spremeni tudi v ideologijo. Zlasti 20. stoletje je prineslo marsikateri dokaz ideologizacije knjižnega jezika (Vidovič Muha 1998).

diglosija, ki bi imela daljnosežne negativne posledice za konstituiranje modernega jezika. Dejansko je bil preprečen razpad slovenščine 16. stoletja na visoko cerkveno in nižjo ljudsko varianto, ki do določene mere še danes zaznamuje nekatere vzhodne cerkve, npr. ruščino (Derganc 2003).

Umestitev slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletje na podlagi upoštevanja njegove družbenomobilizacijske in s tem povezovalne vloge členi slovenski jezik nekako na tri obdobja.

3.1 Slovenščino od prvih pisnih začetkov, Brižinskih spomenikov, do 16. stol., se pravi do pojava Trubarja oz. do pojava protestantske ideologije, je v zvezi z javno besedo mogoče opredeliti kot t. i. kulturni jezik, ki ga zaznamuje odsotnost družbenomobilizacijske ideologije. – Prav ta humanistično naravnana ideologija protestantizma je v 16. stoletju vplivala na uvrstitev slovenščine med evropske knjižne jezike; povzročila je prevrednotenje samo jezikovne skupnosti v narodno skupnost po jeziku. – Ostane še tretje obdobje, z družbenopolitičnim vidikom zaznamovano 19. stoletje, ko se je v politični program Zedinjene Slovenije vgradila tudi nujnost institucionalizacije znanosti na Slovenskem, in prva polovica 20. stoletja, ko nastaneta slovenska univerza, definirana s slovenskim jezikom, in, kot vemo, ne tako samoumevna Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Skratka gre za čas, ko se narodotvorna skupnost prevrednoti v državotvorno.

3.1.1 Če se samo z nekaj besedami ustavimo ob pojmu kulturni jezik, uporabljan pri češkem jezikoslovcu Karlu Horálku (1954: 369–376), pripadniku in nadgrajevalcu idej Praškega lingvističnega krožka, toliko da vzpostavimo razmerje po eni strani z občevalnim/pogovornim jezikom⁷ po drugi pa predvsem s knjižnim jezikom; opraviti imamo namreč s tremi pojmi, ki potrebujejo vsaj približno razmejitev. Kaj torej kulturni jezik ločuje od drugih dveh? Morda si še najhitreje oz. najpreprosteje pomagamo s pritegnitvijo pragmatično-funkcijskega vidika.

Občevalni/pogovorni jezik je vezan na zasebni oz. nejavni govorni položaj s predvsem sporočanjško (komunikacijsko) vlogo. Govorni položaj, vezan na kulturni jezik, pa je bil javni, naslovnik je bil torej množični, tvorec besedila pa načeloma vsebinsko kompetenten, tudi verodostojen, ali pa je imel kakšno drugačno vplivajnsko in učinkovalno moč; v glavnem je bil to predstavnik v očeh posameznika najpomembnejše inštitucije, cerkve – države le, ko je šlo za bolj ali manj naključne zapise običajnega prava.⁸

Naj povzamemo s pritegnitvijo tudi sociološkega vidika: Srednjeveška in zgodnjenovoveška zapisana besedila omogočajo členitev slovenščine predknjižnega časa v

⁷ Poimenovanje povzroča zadrego: pogovorni jezik je v sodobnem jezikoslovlju termin – posebna zvrst oz. jezikovnosistemski stil, prav tako občevalni jezik, če upoštevamo Voduškovo rabo tega poimenovanja (Vodušek 1958–59). V tem trenutku ostajamo pri nerodnem dvojnem poimenovanju. – Razčistiti je potrebno še razmerje do pojma ljudski jezik, ki se pogosto uporablja v delu K. Ahačiča (2007), sicer brez eksplicitne opredelitve. Iz sobesedila je mogoče razbrati, da gre za žive, razvojno agresivne jezike tedanjega časa (256), ki imajo (lahko) svojo opisano slovnico (npr. 111, 113 idr.), nasproti klasičnim, zlasti vzorčni latinščini (npr. 70, 81). Verjetno bi bil tudi tu dobrodošel pojem kulturni jezik kot s posebno vlogo določen podtip ljudskega jezika, zlasti seveda če sprejmemo dejstvo, da je začetek (slovenskega) knjižnega jezika vezan na 16. stol.

⁸ Pregled slovenske pismenosti od 14. do 16. stoletja podaja M. Mikhailov (2001).

smislu družbene razslojenosti njenih govorcev na t. i. občevalno/pogovorno slovenščino s predvsem sporazumevalno vlogo, katere primarni nosilec načeloma ni bil družbeno izpostavljen – slovenščina je bila njegov prvi in velikokrat tudi edini jezik, in na kulturno slovenščino z izrazito prvino tudi umetnostnega jezika. Tako prva, prvenstveno sporočanjaška kot druga, prvenstveno kulturna oblika jezika sta bili glede na doslej izpričane vire načeloma najprej govorjeni oz. prirejani za govor, iz pragmatičnih razlogov pa (kasneje) lahko tudi zapisani (Horálek 1954: 369–376; Vidovič Muha 1998). Slogovne lastnosti večine doslej znanih besedil, zlasti njihove retorične prvine, pričajo o tem (Koruza 1991).

Knjižni jezik je najmlajši, saj sodi v čas nastajanja narodov,⁹ v zvezi s slovenščino morda bolje jezikovnega osveščanja ljudstev, vsaj v evropskem kontekstu. Vsebuje torej pomemben družbeno-politični vidik, ki izvira iz znotrajjezikovne intelektualizacijske funkcije (znanost/strokovnost, publicistika, v smislu stilistike – knjižnost glede na neknjižnost – tudi umetnostna besedila) in zunajjezikovne – izraz narodne, nacionalne oz. državotvorne skupnosti. Čeprav srednjeveških in zgodnjenovoveških besedil ne moremo obravnavati kot knjižna v modernem smislu, pa je potrebno imeti v zavesti, da pojav nove jezikovne kakovosti – knjižnega jezika v 16. stoletju – ne bi bil mogoč brez jezikovnega razvoja s posebnim poudarkom na kulturnem jeziku, zlasti cerkveni govorjeni besedi.¹⁰

Lahko povzamemo: odločitev za kulturno srednjeveško in zgodnjenovoveško slovenščino v javni besedi je bila sicer predvsem pragmatična, vendar za nadaljnje kakovostne premike slovenščine izjemno pomembna.

3.1.2 Kot rečeno, z javnimi pisnimi in ustnimi nastopi slovenskih protestantov prevzame jezik za Slovence še posebej pomembno družbenokonstitutivno vlogo ideološkega povezovalca in reprezentanta. Pojem knjižne slovenščine se je pojavil s temeljnim kakovostnim premikom jezikovne funkcije iz osebnoidentifikacijske v občo, se pravi družbenoidentifikacijsko; slovenščina kot materni jezik postane nosilec avtentičnega razumevanja temeljnega ideološkega konflikta tedanjega evropskega časa, katerega vir je še posebej za Slovence v pomembnem humanistično-teološkem načelu, da naj bo jezik kot učlovečenje človeka neposredna vez med posameznikom in Bogom. Gre torej za jezik v vlogi prepoznavne identifikacije človeka kot mislečega bitja brez vrednostne hierarhije njegovega (jezikovnega) izraza, saj bi ta v bistvu pomenila vrednostno hierarhijo človeka samega. Bistvo humanizma, ki je zaznamoval protestantsko ideologijo tedanjega časa, izhaja torej iz vere v človeka kot bitja, ki je prek besede v neposredni zvezi z Bogom, zato je nujno, da jezikovni izraz sledi tej ideji oz. omogoča prek tistega jezikovnega izraza, ki je zanj najpristnejši, torej maternega jezika, vzpostaviti to

⁹ Tu je izraz uporabljan predvsem na jeziku temelječe samozavedajoče skupnosti.

¹⁰ Glede na izpričan obstoj kulturnega pojmovnega sveta na Slovenskem, ki je pogojeval slovenski kulturni jezik, je pri iskanju izvornosti Trubarjevega jezika in s tem do določene mere knjižne slovenščine 16. stoletja sploh potrebno upoštevati tudi kultiviran slovenski jezik kot posebno obliko predknjižne (kulturne) slovenščine. V tem smislu je sicer obsežna razprava J. Raeckeja (1995) o jezikovnih plasteh Trubarjevega jezika pomanjkljiva.

razmerje. Tudi v tako razumljenem teološkem smislu je mogoče razumeti Bohoričevo veselje nad izdajo celotne Biblije.¹¹

In tako obstaja ne le sveto pismo hebrejsko, kaldejsko, grško in latinsko /.../, ampak je danes v našem stoletju, naprodaj tudi Sveto pismo v nemškem, španskem, francoskem, laškem, ogrskem, češkem, poljskem, rutenskem in moskovitskem jeziku. Edino našim kranjskim ljudem ali Slovencem /.../ do naših dni še ni bilo dano, da bi imeli to veliko dobroto v svojem narečju.(4)¹²

Človek ne potrebuje za izraz svojega razmerja do Boga nobene vrste posrednikov. V tem smislu postane težišče protestantske kritike tedanje prilasčanje vzpostavljanja tega razmerja in s tem prisvajanje nečesa, kar je po protestantski ideologiji zunaj pristojnosti človeka. Prvič v slovenski kulturni zgodovini in svoji zgodovini sploh so bili k humanistični naravnosti kritike nagovorjeni vsi Slovenci.

Ob tem pa vendarle velja opozoriti na pragmatični, se pravi sporočanjaški vidik razumevanja vloge jezika, ki ga je najti prav tako pri Bohoriču. Namreč

/k/aj /.../ utegne plemenitega duha bolj veseliti, kakor da zna svojega ali drugega mišljenje, pa naj že govori ali piše, s primerno besedo (ki je zrcalo duše) in v prikladnem govornem loku prikazovati oziroma prikazano tako rekoč na svoje oči gledati? (2)

Pomembna, če ne kar temeljna prвина humanizma, ki zaznamuje protestantsko ideologijo, je razumevanje jezika kot celote mišljenja in izraza. Jezikovni izraz je pot k poznavanju mišljenja, se pravi pot do človeka sploh. Za protestantizem na Slovenskem velja, da nagovarja k bistvenim spremembam vzorcev jezikovnega vedenja seveda ne kot posledice mimikrije, ne gre torej samo za jezikovni izraz, ampak kar je zelo pomembno, za posledico dejansko spremenjene vsebine pojma jezik: ta prevzame transcendentalno vlogo – prek Svetega pisma postane neposredna vez med Bogom in človekom. Mobilizatorska vloga protestantske ideologije razume torej jezik kot bistvo človekove sicer ideologizirane eksistence.

Lahko povzamemo: V času protestantizma na Slovenskem postane jezik prav zaradi svoje identifikacijske vloge – vemo, da gre za materni jezik jezikovne skupnosti z dokazano prisotnim razvitim kulturnim jezikom – torej da postane ta jezik močno družbeno sredstvo, z jasno izraženim, vendar humanistično opredeljenim ideološkomobilizacijskim predznakom, iz katerega nagovarja vse, ki ta jezik govorijo. Čas zgodnjega novega veka, se pravi s humanizmom zaznamovanega protestantizma na Slovenskem, je bil čas vstopa Slovencev v evropski kulturni prostor kot prepoznavne narodne entitete.

3.2 Če Dalmatinov prevod Biblije udejanja jezikovno kompetenčnost tedanjega časa na takšni ravni, da lahko govorimo o 16. stoletju kot narodotvornem času slovenstva,

¹¹ Mogoče se je strinjati s stališčem B. Paternuja (1986), da humanizem kot ga lahko navežemo na protestantizem 16. stoletja, sicer osvobaja človeka posameznika, vendar zaradi poudarka na transcendenci še vedno v ideološkem smislu; umanjkal mu je pomemben humanistični vidik, ki individualizira jezik in s tem seveda človeka sploh v razmerju do sočloveka. Ta korak naj bi pri nas storila šele romantika oz. v zvezi s slovenščino Prešeren.

¹² Citati so iz slovenske izdaje Bohoričeve slovnice (dalje BS) v zrcalnem prevodu J. Toporišiča (1987).

pa Uvod v Bohoričevo slovnico neposredno izloča tako funkcionalistični kot ontološki vidik razumevanja jezika sploh, vendar pa v neposrednem razmerju do slovenščine. Iz tega besedila bomo izpostavili nekaj tovrstnih prvin.¹³

3.2.1 Uvod je po eni strani res motivacijsko besedilo v smislu branja in uporabe slovnice o slovenskem jeziku, saj, kot piše Bohorič, »človek mora znati jezik naroda, s katerim ima opraviti«, po drugi strani pa je mogoče izluščiti reformirano razumevanja ključnih pojmov vloge jezika. Dva temeljna problemska sklopa oblikujeta besedilo: tema o govoricah slovenščine in vlogi ter izvornosti jezika. V prvi vrsti motivacijska je tema o govoricah slovenščine, med katere uvršča poleg Slovencev, Kranjcev in Slovencev (ne samo Kranjcev), še Slovane, Henete ali Venete Vinde ali Vandale, vse pa odlikuje starost, slavnost, številčnost, ozemeljske razširjenost, pomembnost posameznikov. Namreč

»z imenom /Slovani/ označujem vse pokrajine in ljudi, ki ali slovansko [Slavice] govore ali se jim očitno vidi, da jih zaradi pretežno ujemajočega besedišča veže bodisi svaštvo bodi krvno sorodstvo s slovanskim [Slavica] jezikom.« (BS, 10).

Jedrna, tudi problemsko najbolj zanimiva tema pa je vezana na razumevanje lastnosti in izvornosti jezika. V bistvu je to na humanističnih temeljih zgrajeno razpravljanje o jeziku, kjer se prepletata ontološko-identifikacijski vidik – zlasti glede izvora jezika s poudarjenim teološkim razumevanjem – in komunikacijsko-pragmatični. Vstopanje latinščine v razmerje z živim slovenskim jezikom ima v tem kontekstu dvojno vlogo: po eni strani je povezano s teološko srednje- in zgodnjenovoveško vrednostno hierarhizacijo jezikov glede na izvor, po drugi pa tudi z vzorčnostjo slovničnega opisa; vidika sta seveda v medsebojni vzročni zvezi. Bohoriča sicer zaznamuje humanistično razumevanje jezika kot celote mišljenja in izraza, saj »/k/aj utegne plemenitega duha bolj veseliti, kakor da zna svojega ali drugega mišljenje /.../ prikazovati« (BS, 2), vendar pa ves čas prehaja med človekovo svetopisemsko identifikacijo v smislu jezik je božje v človeku oz. jeziki so pravi stik med Bogom in človekom, ter dinamično pragmatično-komunikacijsko; slednja temelji na govornem dejanju v smislu jezik je izraženo mišljenje ali pa mišljenje, ki ga znamo izraziti, ko je beseda o nujnosti znanja tudi drugih jezikov. Čisto pragmatični vstop v razmišljanje o jezikih pomenijo retorična vprašanja kot

»Kaj je /.../ donosnejše, kakor da moreš bodisi ustno razpravljanje o Bogu, pravu in naravi bodisi pisana dela o teh stvareh prav razumeti /.../?« (BS, 3).

Poleg občečloveške svetopisemske vloge jezika pri prepoznavanju človeka v razmerju do Boga pa lahko rečemo, da zaznamuje Bohoriča tudi osebna jezikovna identifikacija: slovenščino imenuje *moj jezik*, *materni jezik*, *domač slovenski jezik*, *domača mi slovenska govorica*, tudi čustveno *meni ljub jezik*.

Ob vprašanju izvornosti jezika je Bohorič spretno povezal staro- in novozavezno razumevanje. Srednjeveška starozavezna vrednostna hierarhija jezikov – hebrejščina prek Mojzesovih knjig jezik Boga in predgrešnega človeka z grščino in latinščino kot

¹³ Prim. tudi graf na koncu poglavja *Temeljni pojmi utemeljevanja izdaje slovnice*. – Povzetek vsebine Uvoda in tematsko predstavitev Bohoričeve slovnice gl. tudi J. Toporišič (1987: 281–329).

prvima prevodnima jezikoma Biblije, je v evropskem humanizmu zgodnjega novega veka izravnana z novozaveznim konceptom sv. Pavla v smislu vsi jeziki bodo slavili Boga, torej ni boljših in slabših jezikov, razvitih in manj razvitih.

Z vidika Bohoričevega jezikovnega nazora in sploh humanističnega stališča je zanimiva razčlenitev večkrat izraženega pojma *prav* z variantama *pravilno*, *pravilnejše*.

Dragocen jezikovnokulturni vidik tega pojma priča o Bohoričevem humanističnem jezikoslovnem nazoru, izkazanem neposredno v zvezi z intelektualizirano slovenščino 16. stoletja, vsaj posredno – prek jezikovnega sistema – pa tudi v zvezi z razmerjem do latinščine: gre namreč za vrednotenje aktualnega slovenskega jezika, ki se je tudi v svoji intelektualizirani razsežnosti dokončno potrdil s prevodom Biblije. Tako pomeni Bohoriču *prav* vse, kar je »po splošni rabi pravilne govornice« (20) oz. drugje s pojasnilom, kaj je pravilna govornica: tista, ki ustreza »splošni rabi, kakor se je udomačila«. ¹⁴ Ob tem pa skladno z jezikovnim konceptom časa Bohorič ohranja vrednostni stik slovenščine z latinščino kot še vedno tradicionalno vzorčnim jezikom:

/P/rilagodil /sem se/ običajnim pravilom latinske pismenosti do te mere, da tudi najsplošnejših zgledov nisem opustil /.../. Uporabljal pa sem jih zato, da se iz že udomačenih, povsem znanih in prav posebno poučnih zgledov pomen neznane tem jasneje zasveti. (21.)

Pravila rabe »latinske pismenosti« je vedno skušal utemeljiti, kot pravi, s »poučnimi zgledi«, ki naj bi pojasnili dotlej »neznano« v slovenščini. Tudi tako je upravičil trditev, da »ni nikoli prikrival, v čem se slovenski jezik loči od latinskega« (21). Smiselna je torej trditev, da je v njegovi slovnici latinščine toliko, kolikor je slovenščina prenese. Splošna raba žive govornice z upoštevanjem pravil latinske »pismenosti«, vendar le toliko, kolikor ta ne moti obvestilne moči aktualne (knjižne) slovenščine, nam torej izloči jezikovnokulturni vidik slovenskega knjižnega jezika, kot ga je razumel Bohorič in slovenski protestantizem sploh. – Lahko povzamemo: vrednostni vidik jezika je Bohorič gradil na konkretni splošni jezikovni rabi (intelektualizirane) slovenščine v kritičnem, aktualiziranem razmerju do (abstraktnega) sistema, kot mu ga je ponujala latinska slovnica, saj »ni nikoli prikrival« razlik med njima.

Seveda pa je *prav(ilno)* tudi vse tisto, kar je v skladu s svetopisemskim pojmovanjem božjega v človeku (BS, npr. 4).

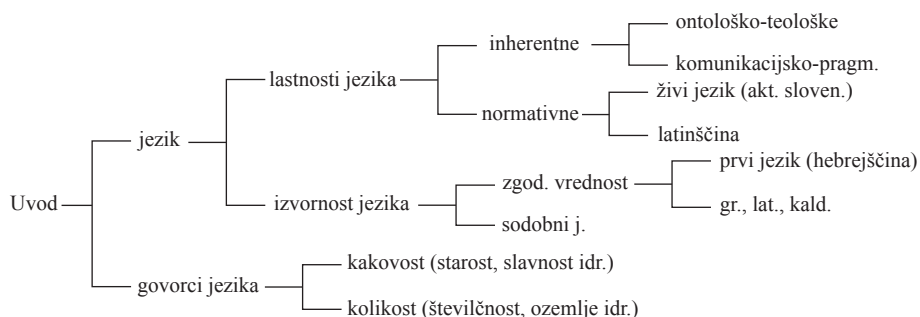
Prav mu v razmerju do drugega (tujega) jezika – jezika dajalca, pomeni ustrezno z jezikom govorečega oz. jezikom prejemnika – skladno torej z razumevanjem pojma jezika kot celote mišljenja in izraza.

3.2.2 Ostaja vprašanje latinščine kot metajezika Bohoričeve slovnice. Zakaj ni nastala slovnica slovenščine v slovenskem jeziku zlasti glede na stopnjo ustaljenosti razvoja knjižne slovenščine konec 16. stoletja? Ob upoštevanju latinščine v že ome-

¹⁴ Bohoričev jezikoslovní nazor in iz tega tudi njegovo razumevanje jezikovne norme, morda boljše jezikovne kultiviranosti, je razviden npr. iz utemeljevanja razlage besede Slovan iz slaven. Njegovo stališče je, da »prvotnega pomena kakí besedi pač ne utegne nikjer nihče pravilneje razložiti kakor iz lastnega jezika kakega naroda. Kdor pa na to ne pazi, dostikrat le prazne razdira.« (11) In dalje, ko je beseda o medjezikovnem vplivanju oz. prevzemanju, ko »so /v prejšnjih stoletjih/ za poimenovanje stvari tudi v velikih rečeh neredko rabili prave besedne nakaze (ker jih pač njihovi učitelji tedaj niso bolje naučili). (11) »Vsekakor je bilo povsem nepotrebno, mešati grške besede z nemškimi.« (12) Bohorič učitelj je tu prišel do izraza.

njenem smislu jezikovnega izvora je bil prav gotovo eden izmed pomembnih vzrokov vezan na izpostavljenost motivacijsko vlogo natančno določenega, v uvodu navedenega segmenta naslovnikov. V latinščini napisana slovnica o slovenščini je bila namenjena »svetlih« veljakov Štajerske, Koroške in Kranjske ter vsega viteškega reda, (BS 21), vsem torej, ki so mladi in imajo oblast in moč, se pravi tistim, katerih prihodnost naj bi bila zaznamovana s slovensko govorečimi (Vidovič Muha 1998b).

Temeljni pojmi utemeljevanja izdaje slovnice



3.2.3 Ne smemo zanemariti tudi dejstva, da se je Adam Bohorič zapisal v slovensko kulturno zgodovino ne samo kot avtor prve slovnice o slovenskem jeziku, pač pa tudi kot avtor prvega besedila s pedagoško vsebino. S tem, da je uvedel slovenščino v protestantske stanovske šole, pa čeprav kot pomožni jezik, je dokazal, da razume vlogo maternega jezika tudi v smislu več kot 60 let mlajše doktrine Komenskega, ki bi jo lahko predstavili v obliki koncentričnih krogov: v žarišču je dobro obvladanje svojega (maternega) jezika kot pogoja za učenje, kot pravi Komenski, najprej jezikov sosednjih držav – s tem se širi lastni bivanjski prostor, in na koncu tudi latinščine kot izraza znanosti (Komenski 1995).

4 Naj čisto na kratko v zvezi s slovenskim knjižnim jezikom izpostavimo še nekaj dejstev: Slovenski kulturni jezik je bil v 16. stoletju, zaznamovanem s protestantsko humanistično ideologijo, dobra podlaga za oblikovanje knjižnega jezika, temeljčnega na jeziku intelektualnega osrednjega slovenskega prostora; kot tak se nam je predstavil med drugim tudi v Cerkovni ordningi, prevodu Novega testamenta, obsegovno in pojmovno impresivnem prevodu celotne Biblije, za katerega Bohorič pravi, da je »zasijal/.../ tisti veseli dan, ko morejo tudi Kranjci in Slovenci videti in slišati Boga samega, patriarhe, preroke, apostole in evangeliste, kako /v/ kranjskem jeziku govore« (BS: 10)

Če je torej intelektualizacija tista lastnost knjižnega jezika, ki ga osmišlja glede na vse druge jezikovne zvrsti – geografsko pogojena narečja, različne družbeno definirane govorce, jo slovenščina 16. stoletja v polni meri izpolnjuje. – Tudi jezikovnokulturni vidik, ki je odsev z družbeno vlogo pogojene prestižnosti, je zaznamoval knjižnost slovenščine 16. stoletja: sem se uvrščata Bohorič in Megiser s slovničnim in slovar-

skim opisom slovenščine; doslejšnje razčlenitve so pokazale (Rigler, Toporišič), da se neposredno v ta kontekst uvršča tudi Kreljevo fonetično-fonološko (pravo)pisno prizadevanje.

16. stoletje, čas konstituiranja slovenskega knjižnega jezika, njegova slovnično-slovarska utemeljitev, predvsem pa s prevodom Biblije potrjena sposobnost tematsko-izrazne abstrakcije slovenščine, je bila dobra podlaga za njegov nadaljnji razvoj skladno z drugimi jeziki evropskih držav, seveda če bi se lahko oblikovale ustrezne družbene in politične okoliščine.

Lahko povzamemo: prehod slovenskega jezika iz kulturnega v knjižni je mogoče utemeljiti neposredno predvsem s pojavom zavestnega jezikovnega funkcionalizma v teološkem in pragmatičnem smislu, posredno pa z zavestjo ontološke vrednosti jezika in iz tega izviročega temeljnega, tedaj še implicitnega spoznanja o neupravičenosti vrednostne hierarhizacije jezikov. Spoznanje, ki je aktualno tudi za današnji čas.

LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založbe ZRC, ZRS SAZU.
- Adam BOHORIZH, 1987 (1584): *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice – proste*. Maribor: Založba Obzorja.
- Ivan GRAFENAUER, 1919: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- France KIDRIČ, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Bohuslav HAVRÁNEK, 1963 (1932) *Úkoly spisovného jazyka českého a jeho kultura. Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Edvard KOČBEK, 1963: Misli o jeziku. *Sodobnost* XI, 205–222.
- Jan Amos KOMENSKÝ, 1995 (1632): *Velika didaktika*. Novo mesto: Pedagoška obzorja.
- Nikolai MIKHAILOV, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine*. Trst: Mladika.
- Boris PATERNU, 1986: Protestantizem in konstituiranje slovenske književnosti. *16. stoletje v jeziku, književnosti in kulturi. Obdobja 6*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut. 53–75.
- Breda POGORELEC, 1974: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Informativni zbornik (Dodatek)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 1–24.
- Jochen RAECKE, 1995: »Windisches« in der »Windischen Sprach« der Truberschen »Hishna Postilla«. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen*. München: Verlag Otto Sagner. 382–414.
- Jože TOPORIŠIČ, 1987: Zimske urice, prva slovenska slovnica. *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice – proste*. Maribor: Založba Obzorja.
- 1987a: Bohorič, Adam. *Enciklopedija Slovenije* 1. Ljubljana: Mladinska knjiga. 303.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, 1998a: Dynamika normativných kritérií v slovanských jazykoch : (na základe slovinských skúseností). *Jazykovedný čas.*, 49, 1/2. 35–56.
- 1998b: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. V: VIDOVIČ-MUHA, Ada (ur.). *Slovenski jezik* (Najnowsze dzieje języków słowiańskich). Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej. 19–47.
- 2000: Prague functional stratification of language in Slovene linguistic. *Slovo slovesn.*, 2000, roč. 61, č. 4, str. 276–283.

-- 1998: Slovnice slovenskega jezika. *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 79–81.

Božo VODUŠEK, 1958–59: Historična pisava in izreka. *Jezik in slovstvo* IV. 193–200.

SUMMARY

Among Slovenes, the socio-reformative idea of Protestantism, placed in the dynamic Europe of the Renaissance and Humanism was the direct impetus to the transition of Slovene into literary language. Slovene literary history has pointed out an important fact, i.e., the consequence of the Protestant doctrine about the necessity of the direct accessibility of the Bible to all people was the intellectualization of the everyday spoken language. This provided the meaning for the informative role of literary language and the same time, it prevented diglossia, which would have had far-reaching negative consequences for the formation of modern language.

With written and oral performance of Slovene Protestants, language assumes a particularly important role for Slovenes of ideological bond and representative. The notion of literary Slovene appeared with the basic qualitative shift of linguistic function from the personal or, rather, interest-identifying, typical of the cultural Slovene of the pre-literary period, to common, i.e., socio-identifying, thus socio-constitutive function.

Slovene as a mother tongue becomes the means of authentic understanding of the fundamental ideological conflict of the contemporary European era, which originates in the important humanistic-ideological principle that the language, as the incarnation of man, should be a direct connection between the individual and God. The language plays the role of recognizable identification of man as a thinking being, without value hierarchy of his (linguistic) expression, as this hierarchy would mean value hierarchy of man himself. The essence of humanism that marked the Protestant ideology originates in the faith in man as a being who is by the means of word, in direct contact with God, therefore it is crucial that the linguistic expression follow this idea, that is, allow by the means of the most natural expression, i.e., the mother tongue, to establish that relationship. In this theological sense it is also possible to understand Bohorič's excitement about the publication of the entire Bible.

Linguistic-cultural aspect of the Slovene literary language as understood by Bohorič, and with respect to the ideological doctrine, the Slovene Protestantism in general, is based on the common use of everyday speech and includes the rules of Latin »literacy«, but only to the extent that those rules do not interfere with the informative potential of the actual literary Slovene. Bohorič thus built the value aspect of the language on the concrete language use of (intellectualized) Slovene vis-à-vis the (abstract) system of the Latin grammar.

To summarize: The early modern period, i.e., Slovene Protestantism marked by humanism, was the era when Slovenes entered the European cultural space as national community, recognizable through literary, i.e., intellectualized, language.